

RAQAMLI AXBOROT MUHITIDA MAFKURAVIY TA'SIR VA TARG'IBOT JARAYONLARI HAMDA MANIPULYATSIYA MEXANIZMLARINING FALSAFIY TAHLILI

Rasulov R.O. -

Fan va texnologiyalar universiteti dotsenti

v.b, f.f.f.d., (PhD)

XXI asr boshlarida raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Raqamli axborot muhiti nafaqat muloqot va bilim almashishning asosiy maydoniga aylandi, balki mafkuraviy ta'sir ko'rsatish, targ'ibot olib borish va ijtimoiy ongni shakllantirishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo'la boshladi. Ushbu sharoitda mafkura an'anaviy institutsional shakllardan chiqib, algoritmlar, platformalar va raqamli diskurslar orqali tarqaladigan murakkab hodisaga aylandi [1].

Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, raqamli axborot muhiti mafkura, ong va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarni qayta talqin qilishni talab etadi. Agar klassik falsafiy yondashuvlarda mafkura ko'proq davlat, siyosiy institutlar yoki ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq holda tahlil qilingan bo'lsa, raqamli davrda u texnologik infratuzilma, algoritmik boshqaruv va ma'lumotlar iqtisodiyoti bilan uzviy aloqada namoyon bo'lmoqda. Shu sababli mafkuraviy ta'sir va targ'ibot jarayonlarini faqat siyosiy yoki sotsiologik yondashuv bilan cheklab bo'lmaydi, balki ularni chuqur falsafiy tahlil qilish zarurati yuzaga keladi [2].

Zamonaviy falsafiy va ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda raqamli axborot muhiti mafkura, hokimiyat va ong munosabatlarini qayta talqin qilish zaruratini yuzaga keltirgan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida baholanmoqda. An'anaviy jamiyatlarda mafkuraviy ta'sir asosan davlat institutlari, siyosiy partiyalar, diniy tashkilotlar yoki ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilgan bo'lsa, raqamli davrda bu jarayonlar markazlashmagan, tarmoqli va ko'p qatlamli tus olmoqda. Shu bois mafkuraviy ta'sir, targ'ibot va manipulyatsiya mexanizmlarini tushunishda klassik nazariy yondashuvlarni zamonaviy raqamli jarayonlar bilan qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy vazifaga aylanmoqda.

Mafkura tushunchasi falsafiy an'analarda turlicha talqin etilgan. Klassik falsafada mafkura ko'pincha ijtimoiy ongning noto'g'ri yoki soxtalashtirilgan shakli sifatida ko'rib chiqilgan. Xususan, marksistik an'anada mafkura hukmron sinf manfaatlarini yashirin tarzda legitimlashtiruvchi ong shakli sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv mafkurani iqtisodiy munosabatlar bilan bevosita bog'liq hodisa sifatida tushuntiradi. Biroq zamonaviy falsafiy tadqiqotlarda mafkura faqatgina yolg'on ong emas, balki ijtimoiy reallikni idrok etish va anglashning muayyan ramziy tizimi sifatida ham qaralmoqda. Aynan shu yondashuv raqamli axborot muhitida mafkurani tahlil qilish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [2].

Raqamli davr mafkurasining muhim xususiyati uning fragmentar va moslashuvchan xarakterga ega ekanligidir. Agar klassik mafkuralar nisbatan barqaror g'oyalar tizimi va aniq institutsional tashuvchilarga ega bo'lgan bo'lsa, raqamli muhitda mafkuraviy mazmun algoritmlar, platformalar va foydalanuvchi xatti-harakatlariga moslashgan holda shakllanadi. Bu jarayonda mafkura ochiq targ'ibot shaklida emas, balki kundalik axborot oqimi, vizual kontent va emotsional ta'sir mexanizmlari orqali ongga singdiriladi. Shu sababli zamonaviy tadqiqotchilar raqamli mafkurani "ko'rinmas", "yumshoq" yoki "bilvosita" hokimiyat shakli sifatida talqin qiladilar.

Targ'ibot tushunchasi ham raqamli axborot muhiti sharoitida yangi mazmun kasb etmoqda. An'anaviy targ'ibot modeli odatda markazlashgan axborot manbalariga tayangan bo'lib, auditoriya nisbatan passiv iste'molchi sifatida qaralgan. Raqamli muhitda esa targ'ibot interaktiv va dialogik tus oladi: foydalanuvchilar nafaqat axborotni qabul qiladi, balki uni tarqatadi, qayta talqin qiladi va unga munosabat bildiradi. Bu holat targ'ibot va manipulyatsiya o'rtasidagi chegarani yanada noaniq holga keltiradi. Aynan shu noaniqlik zamonaviy falsafiy tahlilning asosiy muammolaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [3].

Manipulyatsiya tushunchasi falsafada odatda shaxs erkinligini cheklovchi, ongni yashirin tarzda boshqarishga qaratilgan ta'sir shakli sifatida talqin qilinadi. Raqamli axborot muhitida manipulyatsiya texnologik vositalar bilan uyg'unlashib, algoritmik boshqaruv, ma'lumotlarni selektiv taqdim etish va emotsional reaksiyalarni rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan kontent ko'pincha foydalanuvchining psixologik xususiyatlari va qiziqishlariga moslashtiriladi, bu esa manipulyativ ta'sirning samaradorligini oshiradi. Falsafiy nuqtai nazardan bu holat shaxsning avtonomligi va ongli tanlov imkoniyatlarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi [4].

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda raqamli muhitda hokimiyat masalasi alohida e'tiborga olinadi. Hokimiyat endilikda faqat siyosiy institutlar orqali emas, balki axborotni boshqarish, ma'lumotlar oqimini nazorat qilish va diskurslarni shakllantirish orqali amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlarda algoritmlar yangi "hokimiyat subyekti" sifatida namoyon bo'lib, ular qaysi axborot ko'rinishi ustuvor bo'lishini belgilaydi. Bu esa mafkuraviy ta'sirning texnologik asoslarini tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi [5].

Raqamli axborot muhiti zamonaviy jamiyatda mafkuraviy ta'sir va targ'ibotning yangi shakllarini vujudga keltirgan murakkab diskursiv makon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu makon faqat texnologik infratuzilma emas, balki ma'nolar, ramzlar va qadriyatlar uzluksiz ishlab chiqariladigan va qayta talqin qilinadigan falsafiy reallikdir. Shu jihatdan, raqamli muhitda mafkuraviy ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish, avvalo, diskursning qanday shakllanishi va qanday qilib ongni yo'naltiruvchi kuchga aylanishini tushunishni talab etadi.

Falsafiy-diskursiv yondashuv nuqtai nazardan qaralganda, raqamli makonda mafkura tayyor va yopiq g'oyalari tizimi sifatida emas, balki doimiy ravishda qayta ishlab chiqiladigan ochiq diskurs sifatida amal qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar, platformalar va raqamli media vositalarida tarqatilayotgan mazmunlar muayyan siyosiy yoki ijtimoiy g'oyalarni bevosita targ'ib qilishdan ko'ra, ularni "odatiy", "mantiqiy" va "muqarrar" holat sifatida ko'rsatishga intiladi. Natijada mafkuraviy ta'sir yashirin, bilvosita va kundalik axborot oqimi ichiga singdirilgan shaklda namoyon bo'ladi. Bu jarayon diskursiv hokimiyatning klassik shakllaridan farq qiladi va uning samaradorligini oshiradi [6].

Raqamli diskursning muhim xususiyati shundaki, u ratsional dalillardan ko'ra ko'proq emotsional rezonansga tayanadi. Vizual obrazlar, qisqa matnlar, sarlavhalar va algoritmik tavsiyalar orqali foydalanuvchi ongiga tez va chuqur ta'sir ko'rsatiladi. Falsafiy jihatdan bu holat aql va emotsiya o'rtasidagi nisbatning o'zgarayotganini ko'rsatadi.

Manipulyatsiya raqamli axborot muhitida faqat yolg'on axborot tarqatish bilan cheklanmaydi. U, avvalo, axborotni tanlab taqdim etish, muqobil fikrlarni chetlab o'tish va ma'lum diskurslarni ustuvor holatga keltirish orqali amalga oshiriladi. Algoritmlar tomonidan boshqariladigan axborot oqimi foydalanuvchining dunyoqarashini "filtrlashgan reallik" doirasida shakllantiradi. Falsafiy nuqtai nazardan bu holat shaxsning erkin tanlov qilish imkoniyatlari va epistemik avtonomiyasini cheklovchi omil sifatida baholanadi. Ong tashqi majburiy kuchsiz, ammo ichki yo'naltirish orqali boshqariladi, bu esa manipulyatsiyaning eng samarali shakli hisoblanadi [7].

Umuman olganda, raqamli axborot muhitida mafkuraviy ta'sir, targ'ibot va manipulyatsiya mexanizmlari diskursiv hokimiyatning yangi shakli sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular ochiq zo'ravonlik yoki majburlashga emas, balki ma'no ishlab chiqarish, emotsional yo'naltirish va axborot oqimini boshqarishga tayanadi. Falsafiy-diskursiv tahlil ushbu jarayonlarni tushunish, ularning yashirin mexanizmlarini ochib berish va zamonaviy jamiyatda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli muhitda targ'ibot va manipulyatsiya jarayonlari ko'pincha axborot oqimini tanlab taqdim etish, diskurslarni ustuvorlashtirish va foydalanuvchi ongini affektiv mexanizmlar orqali yo'naltirish asosida amalga oshiriladi. Bu holat shaxsning tanqidiy tafakkuri, epistemik avtonomiyasi va erkin qaror qabul qilish imkoniyatlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, foydalanuvchilarning o'zlari ham raqamli diskurslarni ishlab chiqarish va tarqatishda faol ishtirok etib, ko'pincha mafkuraviy ta'sir mexanizmlarining tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli axborot muhitida mafkuraviy ta'sir va manipulyatsiya jarayonlarini tushunish va tahlil qilish falsafiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonlarning mohiyatini anglash jamiyatda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, axborot madaniyatini yuksaltirish va mafkuraviy immunitetni shakllantirish uchun zarur nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Castells M. *Communication Power*. -Oxford: Oxford University Press, 2009. -P. 34-41.
2. Althusser L. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. -London: Verso, 2008. -P. 85-92.
3. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. -Cambridge: MIT Press, 1989. -P. 171-178.
4. Foucault M. *Power/Knowledge*. -New York: Pantheon Books, 1980. -P. 119-126.
5. Castells M. *Communication Power*. -Oxford: Oxford University Press, 2009. -P. 42-50.
6. Foucault M. *Power/Knowledge*. -New York: Pantheon Books, 1980. -P. 131-139.
7. Castells M. *Communication Power*. -Oxford: Oxford University Press, 2009. -P. 56-64.
8. Rasulov R. Zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarning jamiyatdagi mafkuraviy jarayonlarga bo'lgan ta'siri //«АСТА NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.12. – С. 176-179.
9. Rasulov R. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiylashuviga ta'siri //«АСТА NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.4. 1. – С. 169-171.171.
10. Khaydarova M., Rasulov R. Positive and negative consequences of the globalization process //International Conference on Arts, Society & Humanities. – 2025. – Т. 1. – №. 3. – С. 35-39.
11. Муминов А.Г., Муминов Э.А. Янги Ўзбекистонда ахборотлашув жараёнининг устувор йўналишлари, Журнал: Science and innovation, 2024, №3, 605-611 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada raqamli axborot muhitida mafkuraviy ta'sir, targ'ibot va manipulyatsiya jarayonlari falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: raqamli axborot muhiti, mafkuraviy ta'sir, targ'ibot, manipulyatsiya, raqamli diskurs, algoritmik boshqaruv.

РЕЗЮМЕ

В данной статье с философской точки зрения анализируются процессы идеологического воздействия, пропаганды и манипуляции в цифровой информационной среде.

Ключевые слова: цифровая информационная среда, идеологическое воздействие, пропаганда, манипуляция, цифровой дискурс, алгоритмическое управление.

RESUME:

This article analyzes the processes of ideological influence, propaganda, and manipulation in the digital information environment from a philosophical perspective.

Keywords: digital information environment, ideological influence, propaganda, manipulation, digital discourse, algorithmic governance.